

אשו משום חציו או ממונו

בהגדרת האש

[דף כ"ב.]

רה"י הרב יוסי רודריגז

א. אלה דברי הגמרא¹:

"אתמר, ר' יוחנן אמר: אשו משום חציו, וריש לקיש אמר: אשו משום ממונו. וריש לקיש מאי טעמא לא אמר כרבי יוחנן? אמר לך חציו מכחו קאזלי האי לא מכחו קאזיל. ורבי יוחנן מאי טעמא לא אמר כריש לקיש? אמר לך ממונא אית ביה ממשא הא לית ביה ממשא", ע"כ. נחלקו האם אש משום חציו או משום ממונו.

מדוע צריך להגדיר אש?

ב. בפשטות – אש כאחד משימושיו של האדם עשויה גם להזיק. יסוד ההתבוננות בהגדרתה מעבר למה שכתוב בתורה: באופייה היא כזו שכח אחר מעורב בה², כגון רוח או גובה³, ושיא הגובה בזריקת אבן כלפי מעלה⁴, וכוחות טבעיים מצויים המעורבים בתנועה ובהעצמת הכח המזיק, שגם הם בכלל האש יחשבו⁵.

ג. וכ"כ תוס' רבנו פרץ⁶: "למה הוצרך לומר טעם [באש] יותר משאר נזקין, וי"ל לפי דלפעמים שאין האש מזיק כי אם על ידי הרוח שמוליכתו... לכך הוצרך ליתן טעם לרבי יוחנן משום חציו, דכיון שהדליקו במקום שרוח מצויה יכול להוליכו, נמצא שפשע בהדלקתו כמו בחציו שאדם זורק למרחוק", עכ"ל. עניינים נוספים מצריכים אותנו להתבונן במזיק זה: הצורך להגדיר את התפשטותה של האש – שדרכה לילך ולהזיק גם ללא כח אחר מעורב בו (=רוח), את יצירתה ביחס להמשך תנועתה, האם אש היא דבר אחד או שבכל רגע ורגע נוצרת אש חדשה, ומה משמעות הגדרות אלה מבחינת הקשר לחיובי המזיק.

הגדרת האש כחץ – 'הילוך מכלה'

ד. כשאדם מזיק או רוצח או אפילו פועל דברים אחרים בכחו (כגון ע"י חץ) – הוא נקרא עושה בידיו ממש, ואין חילוק בין כחו לגופו⁷. אופייה של האש שהיא מתפשטת על ידי כילוי, והשלהבת היא

¹ דף כ"ב.

² דף ג'.

³ "אבנו סכינו ומשאו שהניחן בראש גגו" – דף ו'.

⁴ סנהדרין דף ע"ז. תוס' סוף ד"ה "סוף חמה לבא", כאשר הנפילה בחזרה היא באופן ישר.

⁵ גלי ים שהשיטו סירה ופגעה במשהו וכדו'.

⁶ דף כ"ב. ד"ה "אשו משום חציו".

⁷ והוי כחו כגופו – ע"י מכות דף ז': (לימוד מגוה"כ "ונשל הברזל"), סנהדרין דף ע"ז, חולין דף ט"ז, בבא קמא דף ג', דף י': ודף י"ז:

מזיק שהולך ומכלה⁸. הקשר בין התוצאה הנזקית ובין תנועת הכילוי מוגדר על ידי רבי יוחנן כחץ, היינו כחו של האדם. יש לתנועה זו אופי כשל חץ; כשם שבחץ הפגיעה בסוף היא תוצאה של התנועה למקום הנזק, כך גם באש – התנועה היא בעצמה כל רגע מכלה, וכשמגיעה לניזק היא מזיקתו כהמשך אחד עד כבייתה. על כן קרויה האש 'הילוך מכלה', ונחשבת כחו וכאילו הזיק בידיו. זהו סוג חדש של אדם המזיק שחידשה התורה⁹, שפטור ברוח שאינה מצויה¹⁰. וזה חידוש גדול הנובע מסיבה זו של התפשטות¹¹, שהיא חומרה שיש באש.

הילוך מכלה בסופו או לאורך כל הדרך

ה. לכאורה נחלקו בזה בהשוואה לאבנו סכינו ומשאו (להלן: אסו"מ) בראש הגג, האם חייב מדין אש משום חציו או משום ממונו:
הנימוק¹² כתב בלשון זו: "אבל אי אזיק בהדי דקא אזלי מקמי דכלו גירי מחייב מדין אש", ומהמשך דבריו משמע דאפילו בהפקירם, וא"כ לכאורה ס"ל דחייב מדין חץ ויתחייב בארבעה דברים. אמנם הרא"ה¹³ כתב, דאסו"מ לא מיקרי חציו אלא כאש דממונו¹⁴. לפי הרא"ה, תנועת הכילוי היא חומרה עקרונית באש שמגדירה אותה כחץ, אך כיון שההתפשטות באסו"מ אינה מכלה אלא רק בסופה – הוי משום ממונו¹⁵.

האש כהליך הנעשה כל רגע בידי המדליק ממש (הו"א דנימו"י)

ו. גם אם נאמר שאש מתחדשת בכל רגע וכבר אינה האש הקודמת, מ"מ היא תולדתה ומיוחסת אליה, ועל כן רבי יוחנן קורא לה חץ. אמנם, היה מקום לומר שהאש המתחדשת כל רגע ורגע בהתפשטותה היא מעין הדלקה מחודשת בידיו של היוצר, בעליה, ובכל רגע הוא מדליק מחדש בכחו (וכאילו בידיו ממש) את ההתפשטות החדשה המכלה. כך היה מקום לבאר¹⁶ את ההו"א של הנימוק¹⁷, ז"ל: "היכי שרינן עם חשיכה להדליק את הנרות והדלקתה הולכת ונגמרת בשבת... ולפי זה הרי הוא כאילו הבעירה הוא בעצמו בשבת!" נפק"מ ראשונה לשבת, אך יש נפק"מ גם לירידות

⁸ בשלב זה לא התייחסנו בהגדרה זו לחומרה שבאש, שהתנועה ע"י כילוי דווקא – כפרט חמור יותר אף מחץ – אלא רק לתנועה המכלה בסוף, כשמגיע לניזק. עיי' לקמן אות ה'.

⁹ "יכי תצא אש – תצא מעצמה, יישלם המבעיר את הבערה" – ש"מ אשו משום חציו" (דף כ"ב:). אמנם תוס' ד"ה "רבי יוחנן מ"ט" (דף כ"ב:). מעיר שלולא הסברא של לית ביה ממש, היה לומד זאת ללימוד אחר.

¹⁰ דלא ריבתה התורה "אונס כרצון" (דף כ"ו:). אלא באדם ממש, ועצם הגדרת אש כחציו אין בו אלא חידוש. כך משמע בנימוק"י (דף י'). מדפי הרי"ף, ד"ה "אשו משום חציו", וכ"כ מהרי"ף חיות (דף כ"ב:). ד"ה "אשן משום חציו" תוך ביאור הנימוק"י (עיי' לקמן אות ח'), דכתב להוכיח שהכל נעשה בתחילה "דאי חשבינן ליה הוה לן למפטריה דאנוס הוא שאין בידו להחזירה", ולכאורה אדם חייב באונס, אלא כדכתבנו.

¹¹ בפשטות אף על ידי הרוח.

¹² דף א': מדפי הרי"ף, ד"ה "אבנו סכינו וכו'". ונראה שכך דעת התוס' סנהדרין דף ע"ז. ד"ה "סוף חמה לבא".

¹³ בשיטה מקובצת דף נ"ו. ד"ה "אילימא דמטיא ליה".

¹⁴ וכך הכריע האור שמח בדעת הרמב"ם, פרק י"ד מהל' נזקי ממון הלכה ד'. ועיי' גידולי שמואל, דף כ"ב.

¹⁵ נפק"מ בעשן, שאע"פ שזיק (ואף יהרוג) אדם בחנק ע"י התפשטותו – לפי הנימוק"י יתחייב משום חץ, ואילו לרא"ה יתחייב משום ממונו המזיק.

¹⁶ שלא כברכת שמואל (סי' י"ז), שהסביר הו"א זו לעניין חילוק במלאכות הנעשות מאליהן בשבת. ועיי' גם בקהילות יעקב סי' כ"א.

¹⁷ דף י'. מדפי הרי"ף, ד"ה "אשו משום חציו".

בערך הניזק (יוקרא וזולא), שהרי בניזיקין אזלינן בתר השתא (שעת ההיזק, ולא תחילת הפשיעה)¹⁸. ועוד נפק"מ שלישית – שלא נאמר באש "בתר מעיקרא"¹⁹, כיון שכל רגע מתחדש תהליך ההדלקה, ולא נאמר שהכל נעשה בתחילה אע"פ שבכחו כן אומרים כד²⁰. ונפק"מ רביעית – אם מת מכאן ולהבא לא ייגבו מנכסיו.

ז. עוד אפשר לומר בדבריו, דהו"א שאפילו אם לא נאמר שכל רגע מדליק מחדש, מ"מ **ההדלקה היא תהליך** של כילוי, ולפחות לעניין שבת; כמו באפייה ובבישול – שנקרמו פניה של הפת או הגיע התבשיל לכדי מאכל בן דרוסאי – חייבים על התהליך של האפייה או הבישול, וי"א²¹ שאפילו קרמו פניה במוצ"ש – חייב, וכן בזריעה בשבת, אע"פ שישיריש רק לאחר מספר ימים – מ"מ התהליך נעשה בשבת וכאילו זרע בכל רגע, ואפילו חלק מהתהליך הינו מעשה האסור ונעשה על ידו ממש, וע"כ חייבים עליו. כך הווה מצי למימר בהבערה של נר שבת, ובזה אף יותר פשוט כיון שהתוצאה היא מיידית, ועל כן שואל הנימו"י – כיצד מצוה להדליק נר שבת (שאע"פ שהדליק בחול, הרי מחלל שבת, כיון שכל רגע שדולק הנר בתוך השבת חשיב כמדליק בידיים)!!

הדמיית האש כחץ: כנעשה הכל בתחילה

ח. מתרץ הנימו"י¹⁷: "לא קשיא לן שהרי חיובו משום חציו כזורק החץ, שבשעה שיצא החץ מתחת ידו **באותה שעה נעשה הכל** ולא חשבינן ליה מעשה דמכאן ולהבא, דאי חשבינן ליה²² הוה לן למפטריה דאנוס הוא שאין בידו להחזירה²³, וה"נ אילו **מת** קודם שהספיק להדליק הגדיש ודאי משתלם ניזק מאחריות נכסים דידיה".

ט. אם כן, הגדרת האש כחץ מגדירה את תהליך ההיזק כאילו כבר נעשה הכל בתחילה, ונפק"מ לעניין שבת ולעניין מיתה אחרי הפשיעה, שבהן נחשב שהדליק בהתחלה ולא בכל רגע ורגע. אמנם לגבי הגדרת "בתר מעיקרא"²⁴ כחץ ממש, וכגון לפטור במקרה ששרף אדם חפץ שנזרק ע"י אחר ועמד להישבר, האם אומרים בתר מעיקרא וכבר היה כשבור לפטור השני (ששרף) – אין הכרח לומר דחשבינן שהכל נעשה בתחילה, דסוף סוף האש מתפשטת בעצמה²⁵. וכן ה"ה לגבי ירידת מחירים²⁶; גם באש כבכל הניזיקין אזלינן בתר השתא – רגע השבירה.

¹⁸ עיי' שו"ע חו"מ סי' שפ"ז סעי' א'. וכ"כ התיבות בסי' רצ"א ס"ק י"ג לעניין תחילתו בפשיעה וסופו באנוס בשומרים, דאזלינן בתר שוויו בשעת האנוס, וממילא ק"ו בניזיקין.

¹⁹ לתלמיד הרשב"א והרא"ש (דף י"ז: ד"ה "בעי רבא דרסה") וכן הקצות (סי' ש"צ ס"ק א') בשיטת הרא"ש (פרק שני, סי' ב') שבצורות ובחץ אמרינן בתר מעיקרא **לפטור שני שבא ושבר**. אמנם תוס' (דף י"ז: ד"ה "זרק כלי מראש הגג") סובר דאזלינן בתר זמן שבירה.

²⁰ בצורות כשבא אחר ושבר פטור (דף י"ז:): ובזריקת תינוק (דף כ"ו:): אומרים כן, לשיטות הנ"ל בהערה 19.

²¹ האגלי טל במלאכת הזורע, סעי' ב' הערות ד' וחי'.

²² א.ה. כמדליק בידיים כל רגע.

²³ א.ה. והתחלת מעשהו היה ביום חול ולא בשבת, לכן כיון שאינו יכול להחזירה חשיב אנוס על השאר, כך נראה לי. ועיי' קהילות יעקב סי' כ"א, ומהרי"ץ חיות (דף כ"ב. ד"ה "אשן משום חציו").

²⁴ נפק"מ דלעיל הערות 19-20 לגבי צורות ותינוק.

²⁵ ובאש יודה תלמיד הרשב"א והרא"ש לתוס' בדף י"ז: (ד"ה "זרק כלי מראש הגג"). אמנם בקצות (סי' ש"צ ס"ק א') בשיטת הרא"ש והנימו"י רוצה לצדד דגם באש למי"ד משום חציו אזלינן בתר מעיקרא, ולמי"ד משום ממונו אזלינן בתר תברא (שריפה). ועיי' אריכות בבית אהרן, דף כ"ב. ד"ה "בגמרא ר' יוחנן" וד"ה "והנה בקצוה"ח", ואכמ"ל.

²⁶ נפק"מ דלעיל הערה 18.

האם מעשה יצירת האש וההדלקה מחייבת או אפילו פשיעה בשמירתה?

י. לכאורה, כהמשך לדברי הנימו"י שהכל נעשה בתחילה, נראה לומר לרבי יוחנן, שמי שיצר את האש במעשה ההדלקה הוא ששיגר את החץ, בין אם הוא הדליק ע"י גפרור, או לחילופין הוסיף חומר בערה שבלעדיו האש לא היתה מתפשטת אל הניזק²⁷. **ההתעסקות המעשית באש עצמה היא המעשה המכונן אותה ומשגרה אל היזקה**. לעומת זאת, מי שלא התעסק בהדלקתה אלא רק שמר עליה ופשע בשמירה – אי אפשר לחייבו מדין חץ (אלא רק משום ממונו); כך סובר הגרי"ד הלוי²⁸, ותולה שיטתו בדברי הנימו"י. ובאמת כך נראה בדעת רבנו פרץ⁶, שלא הביא דברי התוס', ומדויק בדבריו "כיון שהדליקו במקום שרוח מצויה"²⁹ – שצריך **מעשה יצירת אש** ולא רק פשיעה.

פשיעה בשמירה על אש כהדלקה היא

יא. אמנם התוס'³⁰ כתבו: "לא שיבעיר בעצמו האש אלא כל מקום שפשע ולא שמר גחלתו חציו ניהו", עכ"ל. מדבריהם יוצא, שלא מיבעי שהגורם היוצר את התנועה (=הכח) יתחייב, אלא אפילו **המאפשר** את התפרצות הכח – כמו בבידקא דמיא³¹ – מיחייב משום כחו. וה"ה כאן באש, כשלא משתלטים עליה בפשיעה, כיון שהכח הזה כבר קיים, ובפשיעה יוצא לדרכו הנזקית – 'הילוך מכלה' – על כן אף ללא מעשה חיובי חייב משום חציו של אדם, והופך להיות מוגדר כמזיק בידיים, שכחו כגופו. לשון הרשב"א³²: "כאילו הוא בעצמו המכה, וחייב באישו בכל מה שהוא חייב כמזיק בגופו"³³.

יב. ואין צורך והכרח לומר כדברי הגרי"ד שהנימו"י חולק על שיטתם, שמבאר בשיטת הנימו"י שההדלקה היא הגורם המחייב והכל קורה ברגע ההדלקה, אלא אפשר לומר (בין לשיטתם ובין לשיטת הנימו"י) שבפשיעה הכל קורה, אע"פ שלא הדליק אלא רק פשע בשמירה. וכסיכום הנימו"י את דבריו¹⁷: "כמאן דאדליק מעיקרא משעת **פשיעה** חשבינן ליה", וכוונתו, שאע"פ שבאמת מתחייבים על התהליך לפי קצבו³⁴, מ"מ **הפשיעה** בתחילה היא המחייבת. למרות שהמעשה של האדם באש הוא רק פשיעה המשחררת את האש, מוגדרת האש כנעשית בתחילה.

²⁷ וכן האחרון הוא המדליק – משנה בדף נ"ט: "אחד הביא את האור ואחד הביא את העצים" או בסדר הפוך.

²⁸ בדבריו על תוס' ד"ה "אשו משום חציו" (דף כ"ב). ומביא ראיה שפשיעה בלבד אינה מחייבת משום חץ, מדף כ"ג. מ"היה לו לגודרה ולא גדרה דהתם שורו הוא ולא טפח באפיה" (פירוש מילולי: היה צריך למנוע את התפשטות האש ולכן הוא כשור שלא שמרו), ששם החיוב משום שפשע ומוגדרת האש כממונו גם לרבי יוחנן. אומר הגרי"ד: זו הסיבה להגדיר כממונו ולא כחציו, משא"כ לפני נפילת הגדר שחייב כחץ כיון שהוא הדליקה. אמנם אפשר לדחות ולהסביר, שהאש במקורה יכולה לולא האונס להתפשט עד כאן, וממילא מכאן ולהבא זו אש חדשה שהקשר אליה הוא עקיף, והמחייב הוא הפשיעה החדשה שהיא פחותה בגלל שתחילתו באונס של נפילת הגדר וסופו בפשיעה.

²⁹ ע"י לעיל אות ג' ציטוט דבריו בהרחבה. וכן בפשטות, כשלא מביא את דברי תוס' – סביר שחולק עליהם.

³⁰ דף כ"ב. ד"ה "אשו משום חציו".

³¹ סנהדרין דף ע"ז: וחולין דף ט"ז.

³² דף כ"ב. ד"ה "וריש לקיש אמר אשו משום ממונו".

³³ כך כתב שם בתיאור חץ. ובד"ה הקודם "רי יוחנן אמר משום חציו" כתב: "ואפילו לא הדליקו הוא בעצמו אלא כל מקום שפשע הוא באש שלא שימר גחלתו כראוי".

³⁴ כדלעיל אות ט', ונפק"מ לעניין שבת ומת, או כקצות הני"ל בהערה 25, שהכל קרה בתחילה לעניינים אלו.

יג. בסיבת הגדרה זו של התוס' והרשב"א נראה לומר, שאפילו אם נאמר שכל האש המתפשטת היא אש אחת (לפחות עד מקום שכלו חציו³⁵), מ"מ האש האחת הזו **מתחדשת בכל רגע**, ומספיקה הפשיעה בשמירתה כדי להתייחס לאש ה"חדשה" – המתפשטת מהפשיעה ואילך – כחץ של הפושע.

השוני בין אש לחץ והגבלת משמעות החץ בשלוש אפשרויות

יד. אמנם שלושה הבדלים מהותיים יש בין אש לבין חץ, והם ספונים בגמרא בדברי ריש לקיש "האי (=אש) לא מכחו קאזיל"¹:

- א. אופן יצירת האש לעומת חץ, וכדלעיל מחלוקת התוס' והגרי"ד³⁶.
- ב. מעורבות הרוח, שהיא דומיננטית באש יותר מבחץ (בעניין הבדל זה נעסוק בחילוקי המהרש"א והחזו"א בדברי התוס' בסנהדרין³⁷).
- ג. עניין הכרחיות ההגעה אל הניזק ויכולת המניעה גם כשכבר יצאו לכיוונו שונה באש מבחץ; האש היא רבת אפשרויות ותנאים להתפשטותה ואינה מוכרחת להתפשט וממילא ישנה יכולת לכבותה, משא"כ חץ, שלאחר יציאתו קשה מאוד עד בלתי אפשרי לעצרו (ובזה נעסוק בדברי רבנו יונה ובדברי הגר"א³⁸).

מעורבות הרוח כסיבה להקל גם לרבי יוחנן

טו. המהרש"א בסנהדרין³⁹ מפרש בדבריו, דדברי רבי יוחנן הם **דווקא כשנעשה ללא רוח מצויה**, שאז הוי חציו, אך כאשר נעשה עם רוח מצויה – לא הוי חציו (אלא יתחייב משום ממונו). בפשטות אומר דבריו לא רק לעניין רציחה אלא אף בנזיקין, ולפי"ז ייפטר מארבעה דברים ובטמון כשהזקק אדם.

טז. אמנם פשוט שהגדרת אש היא שכח אחר מעורב בה, וזהו חלק עקרוני בהגדרתה (דהוה ליה לאסוקי אדעתיה). אם כן, פעולת האש ע"י הרוח המצויה שודאי תבוא מיוחסת לאחראי על האש, ועל כן גם ברוח מצויה יתחייב משום חציו. ודברי המהרש"א תמוהים⁴⁰. אבל בדברי ריש לקיש בהחלט יתכן שזו סיבה לאפוקי מהגדרת חץ.

יז. ואולי צריך לומר להיפך; שפעולת התפשטות האש ללא רוח היא נקראת בידיים ואף יותר מאשר בחץ⁴¹ אפילו לריש לקיש, שהרי תירץ¹ "במסכסכת", ופירש רש"י⁴² שע"כ הפכה כל הבירה (=המבנה כולו, המגדל) "למקום גחלת" – הכיצד? היכן שנגע הגמל – מובן, אך הרי האש התפשטה לכל הבירה?! אלא כדאמרינן, שהתפשטות גם לריש לקיש כמקום גחלת והוי כבידיים ממש.

³⁵ כדלקמן בסוף הסוגיה (דף כ"ג.), שצ"ל דבמקום שכלו חציו נקראת אש חדשה וע"כ מחייבת בפשיעה רק משום ממונו, משא"כ בתחילה. ועיי' לעיל סוף הערה 28 ("אמנם" וכו').

³⁶ לעיל אותיות י-י"א.

³⁷ לקמן אותיות ט"ו, י"ח, כ"ב-כ"ג.

³⁸ לקמן אותיות כ"ה-כ"ו, ל'.

³⁹ דף ע"ז. על תוס' ד"ה "סוף חמה לבא".

⁴⁰ מדוע הגמרא בדף כ"ג. לא חילקה כך, ונאלצה להביא מקרה רחוק של נפילת גדר באונס ואח"כ פשע בשמירתה?! את כל זה להעמיד ללא רוח נראה אבסורד.

⁴¹ נפק"מ בבעלי חיים, כמו במקום גחלת בגמל ובכלב.

⁴² שם ד"ה "בשעמדה".

רוח מצויה שלא היתה כלולה במעשה ההדלקה או הפשיעה

יח. החזו"א⁴³ כתב בדברי התוס' הנ"ל, דודאי ס"ל דכח כחו באדם חייב, אך מ"מ אם זרק אדם אש ואח"כ הביאתה רוח מצויה אל הניזק – מיקרי כח שני, וחייב משום ממונו ולא משום חציו, כיון שכשיצאה מידו עדיין לא התחיל כח הרוח עד שהגיע למקומו, ואין מצטרפין שני כוחות זה עם זה להיקרא אש משום חציו, אלא הוי אש משום ממונו⁴⁴. ואינו דומה לכח כחו דצרורות, דבצרורות אותו כח נמשך מהכח הראשון, אבל אש לא מכחו אזיל.

יט. ומחדש לפ"ז בדין אש, שרוח מצויה שבאה אחרי מעשה האדם ומתייחסת אחריו וחשיב חציו – ה"מ דווקא כשמתחילה הרוח בסילוק ידיו, אבל כשכחו מוסר לכח אחר – הרי מודה רבי יוחנן דאשו משום ממונו במקום שכלו חציו, והכא נמי כלו חציו, ולכן מסיק דכלב דאדיי אדויי⁴⁵ פטור על כל הגדיש וחייב רק על מקום גחלת, ולא מקרי כח כחו לרבי יוחנן, אפילו אם קי"ל כח כחו חייב גם בצרורות (כדעת הרא"ש⁴⁵), דבאדם הוי אש משום ממונו במקרה כזה ולא משום חציו, ועל כן בבעל חיים פטור⁴⁶.

כ. לתוספת ביאור מוסיף הר"י בלויא בפתחי חושן⁴⁷: "שעיקר חיוב אשו משום חציו הוא שבשעה ובמקום שהתחיל מעשה האש, עומדים כבר גם שאר הכחות המסייעים לאש מוכנים לפעולה" – אפילו יהיו כוחות רבים, או כוחות הצומחים מהכח הראשוני – "והיינו כשהדליק אש במקומו ובאה רוח מצויה שכבר מצויה עתה והוליכתה, אמרינן שגם הרוח הוא חציו של האש... משא"כ אם בתחלת מעשיו דאש עדיין לא היה הכח האחר יכול לפעול, אע"פ שמכחו הגיע למצב שיכול לפעול, שוב אין זה חציו" אלא ממונו⁴⁸.

כא. וממשיך הר"י בלויא: "ולפי"ז באבנו סכינו ומשאו גם כן אם היתה רוח מצויה קיימת בשעה שהניחם (=על ראש הגג) – חייב משום חציו, ומ"מ בכל אופן חייב מדין אש דממונו⁴⁹.

כב. לסיכום לדברי החזו"א: אף אם בבהמה כח כחו דצרורות חייב, מ"מ באש כאשר הרוח המצויה לא היתה בזמן ההדלקה או הפשיעה ורק אח"כ הגיעה – יתחייב באש משום ממונו ולא משום חציו, וממילא בכלב שזרק הגחלת ייפטר על הגדיש אף לרבי יוחנן, וה"ה באסו"מ בראש הגג – אם לא היתה רוח מצויה כשהניחם – יתחייב משום ממונו ולא משום חציו.

שכיחות מציאות הרוח המצויה

כג. מכח קושיית הגמרא ממשנת "השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן"⁵⁰ על ריש לקיש ולא על רבי יוחנן, עולה חילוק בהו"א של הגמרא⁵¹ (שלשיטת תוס'⁵² אף נשאר למסקנה): שאם האש מוגדרת

⁴³ בבא קמא, ס"י ב'.

⁴⁴ א.ה. דהיינו גם לא רוח שאינה מצויה או גרמא.

⁴⁵ פרק שני, ס"י ב'.

⁴⁶ ובפשטות צריך לומר לדבריו שהתפשטות האש בגדיש יכולה להיעשות רק ע"י רוח מצויה שהיא הכח השני אחרי זריקת הכלב.

⁴⁷ הלי נזיקין פרק ג' הלכה א', בהערה א' (עמ' ס').

⁴⁸ א.ה. וכגון זרם נהר, שהאדם זרק אליו ומכחו של הנהר אח"כ הוזק – הוי אשו משום ממונו, ולא כח כחו, שהוא המשך אותו כח המוליד בעצמותו כח שני ולא רק מצטרף.

⁴⁹ לפי דעת הנימוי"י דלעיל באות ה', ולא כשיטת הרא"ה הנ"ל שם, לפיה תמיד אסו"מ הם משום ממונו.

⁵⁰ דף נ"ט:

כחץ, אז הרוח המצויה צריכה להיות **שכיחה**⁵³ ומצויה בגדר של 'קרוב לודאי' (כלשון התוס'⁵²) על מנת לחייב בחץ, וזה לא קיים בחש"ו, משא"כ אם נגדיר אש כממונו⁵⁴, שכיון שהולכת מאליה מספיקה שתהיה הרוח בסבירות נמוכה יותר – 'אינה קרוב לודאי'.

כד. חילוק זה בסבירות התערבות הרוח למסקנה יוצר נפק"מ שונות: חיוב ארבעה דברים, פטור בטמון, "קיים ליה בדרכה מיניה" וחיוב צרורות או אש בבעלי חיים בשכיחותם להיות רוח מצויה⁵⁵. ולפי"ז ייווצר חילוק הלכתי לשיטת התוס'⁵⁶ והרא"ש⁵⁷ בדליל; שאם קשרו אדם לתרגול – חייב משום אש משום חציו, ואם נקשר מאליו – חייב משום אש משום ממונו.

רציפות האש, הכרחיותה ויכולת כיבויה תוך כדי התפשטותה בהשוואה לחץ

כה. סיבה נוספת להבדיל בין אש לחץ – שתנועת החץ לאחר יציאתו **מוכרחת** ורציפה, ובאש היא רק **אפשרית**, ורציפותה לפעמים נמנעת הן מצד הטבע והן מפני **האפשרות לכבותה**. ריש לקיש בדבריו "לא מכחו קאזיל"¹ מציין אותה כגורם עצמאי, שאינו בגדר חציו. והווה מצי למימר שגם לרבי יוחנן האש היא כחץ רק במקום שהיא מוכרחת ובלתי נמנעת לאחר פשיעת הדלקתה, אך כשהיא נמנעת (כגון שבעל האש נמצא שם ויכול לכבותה) – מודה רבי יוחנן שחייבים עליה משום ממונו. נמצא לפי"ז שרק כשאינו יכול למנוע חציו או במקום שנטש ולא מנע וכבר אינו יכול למנוע – הוי חציו, אך כשנמצא ויכול למנוע – הוי ממונו, כיון שבעצם מכח עצמה האש הולכת (אע"פ שהוא אינו מונעה). ומ"מ אי אפשר להגדיר אש זו כחץ, **כיון שאינה מוכרחת**. ולפי"ז, כשנמצא שם ייפטר מטמון ומארבעה דברים⁵⁸.

כו. מעין סברא זו ס"ל לרבנו יונה⁵⁹, וז"ל: "מיירי כגון דבעל דליקה **עומד** שם בשעת הנזק **ובידו לתקן** והוא מוזהר ומצווה כל שעה לגדור ולתקן, הלכך בכל כי האי גונא חיוביה **משום ממונו דשורו הוא דלא טפח באפיה**, ובענין זה פטר הכתוב את הטמון, אבל כשאינו שם בשעת הנזק **ואינו ראוי לתקן** עשאו הכתוב כאלו זרק חץ מתחלה בשעת הדליקה וקראו המבעיר את הבערה וחייב על הטמון", עכ"ל. א"כ למסקנת הסוגיה: במקום שנמצא המבעיר ויכול לכבות את האש – יש פטור

⁵¹ ותוס' (דף כ"ב: ד"ה "חציו דחרש ה"י) שואל מהו החילוק; אם חש"ו הם כרוח מצויה – אז גם לריש לקיש וגם לרבי יוחנן כד, ואם רוח שאינה מצויה – אז לשניהם מוכרח שם החילוק, שפטור בהגדרת חץ וחייב אם מגדירים משום ממונו.

⁵² דף כ"ב: ד"ה "חציו דחרש ה"י".

⁵³ הגדרה זו מופיעה בפירוש בדברי הרשב"א (דף כ"ב: ד"ה "ולר' יוחנן דאמר שלהבת") שנקט כתוס'. ואע"פ שלשונו "חצי החרש" עשויה לבלבל בסיבת הפטור, נקט שהסיבה היא **חוסר שכיחות**.

⁵⁴ שלשיטת התוס', כדלקמן אות ל"א, היא חיוב ממונו – יצירתה של האש, ולא הבעלות עליה.

⁵⁵ חילוק זה תלה הפנ"י (דף כ"ג: ד"ה "בפרשי" ד"ה ה"ג וליחייב") בשיטת רש"י בדף כ"ג. (ד"ה "ה"ג וליחייב נמי בעל הגחלת") שתלה קושיה זו לרבי יוחנן דווקא לאחר שהסיקו שמודה משום ממונו, וביאר הפנ"י את חילוק התוס' בו. ויחלק בין גמל ברה"י דהוי חץ לגבי נר החנווני, לבין כלב לגבי הגחלת דהוי רק משום ממונו.

⁵⁶ דף י"ט: ד"ה "וכי אתמר דרב הונא".

⁵⁷ פרק שני, סוף ס"י ב'.

⁵⁸ אמנם רבנו יונה (מובא באות הבאה) לא כתב בפירוש גם לעניין ארבעה דברים, וכך אכן מצמצם שיטתו תלמיד הרשב"א והרא"ש ואומר שרק לטמון כתב זאת, אך ברבנו יונה עצמו אפשר להרחיב כדלעיל.

⁵⁹ מובא בתלמיד הרשב"א והרא"ש דף כ"ג: ד"ה "והרב ז"ל כתב".

מטמון, כיון שדומה לשורו שלא שמר, משא"כ כשפשע והלך מהמקום ועתה⁶⁰ אינו יכול לשמור ולמנוע התפשטות האש – דהוי חציו וחייב בטמון.

כז. אמנם שיטה זו מוזרה מסברא, לומר שכשנמצא ויכול לשמור אינו חץ כלל ונחייבו פחות, וכשאינו יכול לשמור וכגון שהלך לו הוי חץ – הרי סוף סוף כשנמצא נראה כמזיק בידיים! מ"מ רבנו יונה לומד זאת מגזה"כ.

כח. ומעין חילוק זה כתב הגר"א⁶¹ בדעת הרמב"ם והסמ"ג, שהשמיטו את הצורך המובא בגמרא⁶² בנפילת הגדר ('יכלו ליה חציו') על מנת לפטור מטמון; שסוברים שהפטור קיים אע"ג דהו חציו, ועל כן יתחייב בארבעה דברים, ומ"מ במקום שיכול היה למנוע – פטור מטמון. וזהו גוף החילוק דרב כהנא בין הדליק בשלו לבין הדליק בשל חברו⁶³ – שבשלו יכול למנוע ולכן פטור, ובשל חברו כיון שאינו יכול למנוע והווי חציו חייב בטמון, דהא אם אינו יכול למנוע – מה לי בשלו ומה לי בשל חברו לעניין פטור בטמון!?

כט. מ"מ בשניהם, גם ברבנו יונה אליבא דתלמיד הרשב"א והרא"ש⁶⁴ וגם בהגר"א, רואים את הסברא שיכולת מניעה פוטרת מטמון, שאע"פ שנקרא חץ מפני ששיגר 'הילוך מכלה' ויתחייב בארבעה דברים – מ"מ יש חילוק בין שני סוגי החצים, בין חץ שאפשר למנוע נזקו ופשע בו שפטור מטמון לבין חץ שאי אפשר למנוע נזקו המחייב מדין חץ גמור ואינו פטור מטמון⁶⁵.

דעת ריש לקיש – אשו משום ממונו

ל. את דעת ריש לקיש, בשלילתו דימוי האש לחץ, יותר פשוט להבין⁶⁶, ועל כן לשונו בגמרא¹ "חציו מכחו קאזלי, האי (=האש) לא מכחו קאזיל". אמנם את הגדרתו אש משום ממונו מסברא – קשה להבין איזו ממוניות יש בשלהבת, וכדמוכח מהמשנה בביצה⁶⁷ שאין מועלין בשלהבת, ומודר הנאה נהנה בשלהבת חברו; אם כן, לכאורה קשה לחייב מדין הבעלות על השלהבת, כיון שאין בה ממש.

ממונו – יצירתו

לא. על כן סוברים תוס'⁶⁸ והרשב"א⁶⁹ ועוד, שלא הבעלות יוצרת את החיוב אלא היצירה – "חיוב ממונו"⁷⁰, וכשם שבור ממונו של כורהו ושמירתו עליו⁷¹ אע"ג שאינו שלו (שכן רק כרהו ברה"ר)

⁶⁰ אע"פ שהגדרה זו אינה אובייקטיבית בפעולת האש אלא מעשיו ופשיעתו גרמו לה להיות בלתי נמנעת, מ"מ החמירה התורה לדמותה לחץ כאילו היתה הכרחית כשנמצא ואין לו יכולת אובייקטיבית למנועה.

⁶¹ סי' תי"ח ס"ק ל"ג.

⁶² דף כ"ג.

⁶³ דף ס"א:

⁶⁴ עיי' הערה 58.

⁶⁵ אלא שרצינו להרחיב בדעת רבנו יונה לקרוא לזה ממש משום ממונו.

⁶⁶ כ"כ תוס' ד"ה "רבי יוחנן מ"ט לא אמר כר"ל" (דף כ"ב).

⁶⁷ דף ל"ט:

⁶⁸ דף כ"ב. ד"ה "אשו משום ממונו".

⁶⁹ דף כ"ב. ד"ה "וריש לקיש אמר אשו משום ממונו".

⁷⁰ לשון התוס' והרשב"א שם.

⁷¹ דף ג':

וחייב, כך באש⁷². ההגדרה ממון – לאו דווקא, אלא חיוב ממונו, דהיינו **אחריות הנובעת מעצם יצירת המזיק**.

לב. יצירת אש איננה דווקא יצירת מזיק באופן חיובי, אלא מספיקה אי מניעת התפשטותה מתוך רשלנות בשמירתה על מנת לחייב⁷³, אע"פ שאין תחילת עשייתה לנזק⁷⁴. הקשר לאש איננו היותה ממונד – קשר בעלותי – אלא האחריות, שכשם שבבור עשתהו התורה "כאילו ברשותו" להתחייב עליו⁷⁵, כך באש; מעשה ההתעסקות⁷⁶ באש מחייב את האחריות לשמירת התפשטותה, והרשלנות בזה – אפילו לא הבעיר אותה – מחייבת כשהזיקה, לריש לקיש כמו שור דלא שמרו ("לא טפח באפיה"⁷⁷) ואילו לרבי יוחנן גילתה התורה "המבעיר"⁷⁷, שכאילו עשה בידיים וחייב כחץ.

לג. "לית בה ממשא"¹ – מדוע רבי יוחנן צריך לנמק את שיטתו, לחייב מדין חץ, בכך שממונו יש בו ממש משא"כ באש שאין בה ממש? מתוכן הדברים משמע שהיצירה והרשלנות אינן סיבות מספיקות לחייב מדין חץ גם אחרי גזה"כ⁷⁸. הרי לשיטת תוס' גם למ"ד משום חץ וגם למ"ד משום ממון הפשיעה היצירתית היא המחייבת, וא"כ גם למ"ד משום ממון אין בה ממש!?

לד. יותר פשוט להסביר, שרבי יוחנן שולל את הזיקה הבעלותית על האש, וזו היא הסיבה שמחייב משום חץ. ועל כן הרשב"א⁷⁹ מעיר, שהסוגיה בביאור דברי ריש לקיש מתפרשת "על דרך זה (=של הר"ח ורש"י) יותר על נכון". אגב כך לומד השרידי אש⁸⁰, שלרבי יוחנן בכל אבות הנזיקין הגורם המחייב הוא משום ממונו המזיק, והשמירה היא תנאי לפטור, ופשיעה אינה גורם מחייב⁸¹, ועל כן זה שאין בשלהבת ממוניות מכריח את רבי יוחנן להגדיר את האש כחץ, לפחות כך בהו"א; אמנם למסקנה ס"ל דגם באש יש ממוניות, א"נ דומיא דבור – יצירה מחייבת כמו בכל חיובי ממון⁸².

לה. אמנם תוס' נדחקו לבאר את דברי הגמרא לשיטתם, שיש חיסרון ביצירת האש, כיון ש"לית בה ממשא". את דבריהם יש לבאר בשתי דרכים:

א. מה שאין בה ממש – זו **סיבה לפטור**, ואין סיבה "טובה" לחייב, ועל כן **אי אפשר ללמוד מהפסוק "המבעיר" אלא באופן שייחוס לאדם כחץ**;

ב. מה שאין בה ממש – זו **סיבה להחמיר** ולייחס את היצירה לאדם עצמו ממש, כמו כל כחו. כשיש במזיק ממש – יש כאן מזיק עצמי, אך כשאין בו ממש – המזיק הוא האדם.

⁷² תוס' דף ג': ד"ה "וממונד".

⁷³ וכדלעיל באות י"א בשיטת תוס' ד"ה "אשו משום חציו".

⁷⁴ ע"י דף ו'.

⁷⁵ פסחים דף ו' :

⁷⁶ וכגון שבישל קפה אצל חברו ולא נגע כלל באש אלא רק התרשל בשמירה – יתחייב, והנאתו היא הגורם המייחס את האש אליו במצב זה. ומ"מ מסתבר לי שצריך הנאה שיש בה ממש כגון בישל וכו' – הנאה שמועלים בה ואסורה בשריפת חמץ בפסח וקדשים וכדו'.

⁷⁷ שמות כ"ב, ה', ודרשת רבא בדף כ"ב :

⁷⁸ קושיית תוס' דף כ"ב. ד"ה "רבי יוחנן מ"ט".

⁷⁹ דף כ"ב. ד"ה "וריש לקיש אמר".

⁸⁰ בבא קמא, ס"י כ"ו.

⁸¹ ע"י חידושי הגרש"ק בריש מכילתין (סי א'), ברכת שמואל סוף סי' י"ז, תורת הלוי (לרב מרדכי יהודה הלוי פרום) סי' א', ועוד.

⁸² וע"כ מסיק כגרש"ק בריש מכילתין (סי א') – שבממון הוא המחייב ולא פשיעת השמירה, ואכ"מ.

אומרים תוס', שאין לדמות ליצירת בור כיון שנזקו סביל ואין דרכו לילך ולהזיק, וא"כ מעשהו הישיר של האדם ביצירה גרם לנזק והוי מעין ממונו, משא"כ אש, שהיא בעצמה הולכת ומזיקה אלא אם נקרא לה חץ, אך בחץ עצמו יש ממשות של האבן או החץ משא"כ באש שהשלהבת אין בה ממש, ולכן יש לדמותה לנשיבת רוח מפיו – שזה כחו הגמור⁸³.

לו. למסקנה: כל כח של ממון ממשי – כנפי תרגולים וכדו' – מיוחס לממון, וצורות ניהו, וע"כ אינו חייב בארבעה דברים ולא הוי כחו אלא כח ממונו. בור להבלו – אע"פ שבהבל אין ממש, מ"מ הוא תוצאה של ממשות חומרית או של שינוי המציאות החומרית שנגרם ע"י פעילותו היצרנית של האדם. מוסיף רבנו פרץ⁸⁴ ביאור, שבהזק שותפות הדפנות שיוצרות את ההבל, ואותן יצר האדם במעשיו, משא"כ באש, שבה ההילוך הולך ומזיק ולית ממש ביצירתו.

שיטת רש"י – בעלות ממש על האש

לז. מרש"י ומר"ח משמע, שלריש לקיש חיוב האש הוא תולדה של בעלותו עליה. כותב רש"י⁸⁵: "שהדליק בגחלת שאינו שלו דלרבי יוחנן חייב דחציו הן ולר"ל פטור דלאו ממונו הוא".

הבנה א': לולא הבנת תוס'⁸⁶ בדברי רש"י, היה אפשר לומר שיש כאן תרתי: [א] כשיוצר אש ומדליקה חייב על יצירתו, כדברי תוס' עצמו, [ב] אך כשלא הדליק ורק פשע בשמירתה – סוף סוף הגחלת⁸⁷ שלו, ומדין ממונו חייב עליה; ושתי הסיבות כאחת נמצאות בדין אש⁸⁸. אמנם גם ביצירה חייב מדין ממונו ולא מדין חציו⁸⁹. וכך נראה להסביר ע"פ תירוץ הנחלת דוד⁹⁰, דמה שכתב רש"י, שכשהדליק גחלת שאינה שלו פטור – אין כוונתו שפטור במקרה זה, דסוף סוף הדליק ויצר אש וחייב, אלא שנקט כך לומר שבהיכי תמצא אחרת של כלב בחררה או גמל – ייפטר, דסוף סוף אין האש ממונו ולא יצירתו⁹¹.

לח. אמנם פשט דברי רש"י הוא דאין מחייבים מצד יצירת האש כלל אלא רק מצד הבעלות עליה. כך הבינו בדבריו כל הראשונים, והקשו מ"הכופף קמתו של חבירו⁹² וממשנת "המדליק את הגדיש"⁹³, שם כשאדם מדליק אפילו בשל אחר חייב, וא"כ כיצד כתב שהמדליק בגחלת של חברו פטור לריש לקיש?

לט. הבנה ב': השיטה מקובצת מתרץ לשיטת רש"י, "דיש לחלק בין כשהדליקה באה מעצמה מחמת שלא שמר, דאז בעינן שיהא ממונו, אבל כשבעצמו עושה הדליקה אין חילוק בין שהאש ממונו או לאו ממונו", דברי תלמידי רבנו יונה, ושם בגליון: כאשר "הוא עושה ההזק... אין חילוק בין שיהיה שלו ובין שיהיה של אחר, אבל גחלת שהוא ממונו שעושה ההזק דיש לו לשמור ממונו שלא יזיק

⁸³ לדרך הראשונה – ע"י כך לבאר גזה"כ, ולדרך השניה – שזו סיבה לחומרה.

⁸⁴ דף כ"ב. ד"ה "ממונו אית ביה ממשא".

⁸⁵ דף כ"ב. ד"ה "משום ממונו".

⁸⁶ דף כ"ב. ד"ה "אשו משום ממונו".

⁸⁷ מקור האש או החומר הבויער או השלהבת עצמה.

⁸⁸ וכמו שבבור יש סוברים כך, בדף כ"ט. תוס' ד"ה "הוחלק אחד במים".

⁸⁹ שלא כשיטת השיטה מקובצת, המובאת לקמן אות ל"ט.

⁹⁰ דף כ"ב. ד"ה "אלא דיש להבין".

⁹¹ ולדברי הנחלת דוד עצמו – רק כשפועל בניזק, כמו שיבואר לקמן אות מ'.

⁹² דף נ"ו.

⁹³ דף ס"א: ועי' פניי דף כ"ב. ד"ה "בא"ד וגבי גץ היוצא".

צריך שיהיה שלו, עכ"ד הגליון. ונראה דמבארים **דריש לקיש מודה לרבי יוחנן שכשהאדם יצר את האש במעשיו** – בין אם הדליק ובין אם הוסיף על הבעירה – **הוי חציו**, וממונו דווקא כשפשע בשמירתו⁹⁴.

מ. ואפשר להבין את דברי השיטה מקובצת, דכוונתו דהוי אדם המזיק **כשפועל בעצמו בניזק** (כגון כשכופף קמתו או מדליק שדהו של חברו), דאז הוי חציו כיון שפעל בידיים ו"הוי כהשליך טליתו (= של חברו) לתוך האש", כלשון הנחלת דוד⁹⁵ – ואז הוי חציו, ובפשטות כשנמצא בשדה חברו ופועל בה את ההיזק. ונראה לענ"ד⁹⁶ שאפשר להרחיב הבנה זו בכל מקרה שמשמעות פעולתו הבאת האש לשדה חברו, כגון שהרבה בחבילה עד שחייב להגיע לשדה חברו, או אפילו כל אש שמכח מעשה ההדלקה מגיעה אל הניזק ולא רק מחוסר שמירה⁹⁷, כמדויק בדברי השיטה מקובצת⁹⁸ – בכה"ג הוי אש משום חציו, והוי אדם המזיק גם לריש לקיש⁹⁹.

מא. שיטה שלישית¹⁰⁰ ביישוב דברי רש"י הובאה בפנ"י¹⁰¹ – דריש לקיש ורבי יוחנן נחלקו באש שהדליק **ברשות** לבשל תבשילו, כגון שהדליק בחצרו או בחצר חברו ברשות גמורה, אך כשהדליק באיסור הטילה עליו התורה אחריות כאילו הזיק בידיים¹⁰². וכך כתב השיטה מקובצת¹⁰³ בשם ה"ר **יהונתן ז"ל**. בפשטות הדלקת איסור היא כשהדליק אצל חברו, אך נראה דהדלקת איסור כוללת גם כשהדליק ברשות הרבים בלי רשות לכך, ולא דווקא בחצר הניזק.

מב. על כל שלוש השיטות קשה ממדליק בגדיש¹⁰⁴, שבמקרה שהעבד כפות פטור על הגדי בגלל "קיים ליה בדרכה מיניה", ומקשה הגמרא על ריש לקיש, דאם אש משום ממונו – מדוע פטור? הרי אילו קטל שורו את העבד, לא היה מתחייב מיתה ונפטר מדמי השור, מדין קלב"מ; מדוע לא יתחייב גם כאן? ואם כשמדליק בידיים במעשה או בפעולה על הניזק או כשמדליק שלא ברשות – בכל אלו מודה ריש לקיש לרבי יוחנן, א"כ מדוע קשה על ריש לקיש? הרי בפשטות הדליק הגדיש של חברו, וגם ריש לקיש מודה שחייב משום חציו?¹⁰⁵

⁹⁴ וכחילוק הגרי"ד לעיל אות י', בהיפוך: שם בדעת רבי יוחנן וכאן בדעת ריש לקיש.

⁹⁵ דף כ"ב. ד"ה "שם תוסי ד"ה אשו משום ממונו".

⁹⁶ לא כדברי הנחלת דוד עצמו, אלא הרחבת הסבר השיטה מקובצת.

⁹⁷ ולפי ה'אפילו' האחרון זו ממש השיטה מקובצת הנ"ל באות ל"ט, אלא שקרויה בדבריו פעולה בניזק. וזו אמנם הפלגה, אך ניתנת להיאמר.

⁹⁸ לעיל אות ל"ט.

⁹⁹ ומקשה הגרשש"ק בחידושו (ריש סי' כ"א) על השיטה מקובצת, דלכאורה קשה מגמל וכלב דהוי כחו דומיא דאדם, שאם הפעולה בניזק היא כחו – הוא הדין דהו גמל וכלב המזיקים דומיא דאדם המזיק, ובהמשך מבואר דלריש לקיש לא הוי חציו? וי"ל דדווקא באדם שייך לומר ד"השליך טליתו לתוך האש" (לשון הנחלת דוד, כנ"ל) כאשר פועל בניזק אפילו בשוגג ולא רק במתכוון להזיק, משא"כ בכלב וגמל שהיזקן על ידי האש בניזק הוא ממילאי ואין לייחס אליהם את הנזק. ואכמ"ל.

¹⁰⁰ דלא כמו השיטה מקובצת באות ל"ט, וגם לא כמו הנחלת דוד באות מ'.

¹⁰¹ דף כ"ב. ד"ה "בא"ד וגבי גץ היוצא".

¹⁰² בפנ"י (שם) כתב "במי שנתכוון להדליק בשל חברו", והנחלת דוד הבין בו כשיטתו דלעיל, אך פשט דבריו כנ"ל.

¹⁰³ דף ס"א: ד"ה "יומודים חכמים".

¹⁰⁴ דף כ"ב:

¹⁰⁵ אמנם הפנ"י (דף כ"ב: ד"ה "בגמרא ת"ש המדליק") תירץ אחרת, ולא תקשי לפיו.

מג. אמנם לפניי רבי יהונתן אפשר לומר, דאע"פ שהחמירה התורה בנזיקין לחייבו כחציו, מ"מ ברציחה לא החמירה והוי רק כעין קנס. וכן מדויק בדברי רבי יהונתן¹⁰³ – "די לקנסו... משום אדם המזיק בידיים חשבינן ליה".

מד. אמנם על מנת לתרץ השיטה ותלמידי רבנו יונה נראה לומר כהבנתנו בהבנה א' באות ל"ז, דאכן שני סוגי חיוב יש: [א] ביצירה של האש משום "חיוב ממונו"¹⁰⁶ (וגם בזה ריש לקיש אינו מודה לרבי יוחנן); [ב] משום ממונו, קשר הבעלות, שצריך לומר שישנו גם בשלהבת, ועצ"ע.

שיטת הר"ח ע"פ הנחלת דוד: בעלות – ייחוס האש למזיק

מה. בתירוצה של הגמרא¹, שלריש לקיש כלב שאכל חררה ושרף גדיש ונתחייב חצי נזק מיירי באדיי אדויי (שבפשוטו זרק), מסביר הר"ח שמדובר במקרה שהכלב הביא את החררה "בדרך זידוי" וגרירה; "לא הגביה את החררה... ולא יצתה הגחלת מחזקת בעליה", ולכן חייב מדין 'משונה' על מקום גחלת. ובהסברו לכך שלא חייב על התפשטות הגדיש כתב: "על שאר הגדיש פטור שאינו ממון בעל הכלב שהרי לא עקר והניח... ור' יוחנן אמר אפי' אנתה אנוחי כגון שעקר והניח".

מו. והדברים מפליאים. וכי עוסקים אנו בדיני הוצאה בשבת שצריך עקירה והנחה או שמא בדיני קניינים?! קניין אינו שייך בכלב – לא מצד שליחותו לבעליו, וגם לא מצד חצרו של בעליו, וק"ו לא שייך שיקנה בעצמו!

מז. ומתרץ הנחלת דוד¹⁰⁷: "צ"ל דס"ל להר"ח דאף דלא מקרי ממונו של בעל הכלב כיון דלא קני לה בהגבהת הכלב מ"מ הוי כממונו של הכלב בעצמו". ובהמשך דבריו: "דבאש בהמתו נמי קמחייב כמו באשו¹⁰⁸, ולכך כמו דבאש כיון דהגביה (האדם) קנאה לענין זה דנעשה כאשו ומקרי תו ממונו¹⁰⁹... ה"נ נמי באש של כלבו כיון דהגביה הכלב את הגחלת נעשה כאשו של הכלב, ובאש של כלבו הא אמרינן דלשיטת רש"י קמחייב עליה כמו באשו (פירוש: מדין אש) כיון דלא אשכחן שום קרא שממעט לה כמו גבי בור", עכ"ל. עוד כתב בתחילת דבריו לתרץ את רש"י, שאדם שהדליק ע"י גרירה באופן שלא הגביה כלל פטור לריש לקיש, שזו כוונת דבריו "הדליק בגחלת שאינו שלו"⁸⁵ – שלא קנאה¹¹⁰.

מעשה קנייני – מעשה ייחוס

מח. נראה להסביר בדבריו שאין כאן קניין ממוני, לא של הכלב ולא של האדם, וגם לא קניין רק לעניין נזיקין¹¹¹. כדי לחייב את האדם באש הוא לא צריך לקנותה, כיון שאין בעלות על השלהבת¹¹²,

¹⁰⁶ לשון תוס' דף כ"ב. ד"ה "אשו משום ממונו".

¹⁰⁷ דף כ"ב. ד"ה "שוב ראיתי שדברי ר"ח".

¹⁰⁸ ולא כשיטת תוס' ושאר ראשונים, לפיה כמו שבבור למדנו שדוקא בור של איש ולא של בע"ח – כך גם באש; אלא לר"ח יש אש של בהמתו, שחייב עליה מדין אשו שלו לריש לקיש, ומדין צורות לרבי יוחנן, כמו שיתבאר לקמן אות נ"ב ובעיקר אות נ"ג.

¹⁰⁹ ומעיר שם הנחלת דוד: "כמו שכי רש"י גבי דליל עי"ש" – פירוש בדליל של הפקר (דף י"ט: ד"ה "קשרו אדם חייבי"): "קשרו אדם חייב – הקושר דקנייה בהגבהה". זאת הערת הנחלת דוד שהשמטנו. והיא תמוחה, כיון שרש"י שם פוטר באדיי אדויי, וא"כ מה ראייה לאש. וצ"ע טובא.

¹¹⁰ וכך כתב בהמשך (ד"ה "קצרון של דברים"), ז"ל: "קצרון של דברים... ואם דרך זידוי וגרירה שלא עקר ולא הניח פטור עלי' אף אם עשה כן בעצמו משום דלא הוי ממונו לר"ל ומכ"ש דפטור אם הכלב עשה כן".

¹¹¹ הסברנו עד כה שני הסברים: לרש"י – בעלות ממונית, ולתוס' – יצירת מזיק. כאן זהו הסבר שלישי.

¹¹² וכמו שכתבנו לעיל באות ל'.

אך צריך לייחס אותה לפועל בה, ועל כן כותב הר"ח שעד שהכלב לא מגביהה – לא יצאה מחזקת בעליה, וכוונתו שעדיין נשארה באחריות בעליה הקודמים¹¹³ (ובאש הפקר פטורים כולם), אך כאשר מגביה – מאותו רגע פעולת האש מיוחסת אליו. הצורך בהגדרה זו אולי נובע מכך שמחד האש היא כל הזמן מתחדשת, ומאידך היא אש אחת מרגע ההדלקה ע"י היוצר-המדליק, ולכן לא הצרכנו קניין ממש אלא ייחוס של מעשה האש אל המתעסק בה, להיות אשו, כיון שמזיקה מעצמה. וייחוס זה, ע"י מעין "הוראת הבעלות" – הפעולה שבמעשי קניינים – מורה על שייכות; לכן נעשה דווקא ע"י עקירה והנחה, לאפוקי גרירה, שהוא מעשה אקראי ביחס לפעולת האש. ע"מ שהאחריות תצא מהבעלים ותיכנס לאחריות של המדליק מכאן ולהבא – צריך מעשה ייחוס עקרוני ולא רק פעולה של העברה, כעין רוח מצויה, שגרר ודחף¹¹⁴ את מקור האש, שבזה אי אפשר לומר שהאש היא שלו – בגינו או בגין ממונו – ועל כן היא עדיין לא באחריותו.

אש דבהמה – מדין אש

מט. לגבי בעל חיים – סברא זו היא מחודשת מאוד, להגדיר האש כאשו של בעל הכלב, ולחייב מדין אש, ולא כאשו של הכלב ולפטור¹¹⁵, אך מ"מ אפשר להבין שיש לבעלים אחריות למעשיו של הכלב – כך בשינו, ברגלו ובפעולותיו המשוונות, וכך גם באשו¹¹⁶. ומחדש הנחלת דוד, שגם נקראת אשו של בעל הכלב ממש מכך שלא מיעטנו כמו בבור "כי יפתח איש בור"י¹¹⁷ – ולא שור בור"י¹¹⁸; בפשטות, לולא מיעוט זה היה בור השור מחייב את בעלי השור בנזק שלם, ולכן כך באש תחייב אש של כלב את בעליו מדין אש נזק שלם.

אדם בגרירת אש – פטור

נ. אמנם, ללמוד זאת גם לגבי האדם, שצריך ש"יקנה" ובגרירה לא נקראת האש שלו – קשה מאוד לדעתי. ראשית, אדם אחראי למעשיו – אפילו השוגגים ואפילו הלא מכוונים – משא"כ כלב, שביחס אליו ניתן להבין חילוק בין הגבהה לגרירה. בנוסף, קשה מאוד: וכי גרירת אדם דבר אינה כחו או

¹¹³ לפי"ז תבואר היטב קושיית הגמרא (דף כ"ג.) "וליחייב נמי בעל גחלת"; הקושיה גם לריש לקיש על כל התפשטות האש בגדיש כיון שלא הגביה הכלב!

¹¹⁴ באדם – במקרה, ובבע"ח – אפילו בפעולה נורמלית של אכילה.

¹¹⁵ או מקסימום לחייב מדין רגל על מקום גחלת או צרורות על ההתפשטות כשיטות שאר הראשונים ופשטות הגמרא.

¹¹⁶ לפי"ז לא רחוק להבין שאשו של כלב היא 'משונה', כפי שכותב הר"ח, דהיינו חייבים על התפשטותה חצי נזק ולא מדין קרן אלא מדין אש של כלב שהיא חלק מהמשוונות של מעשיו, כנ"ל בשיטת הר"ח (אות מ"ה). אמנם הנחלת דוד חולק בתרתי: א. שגם באדם זה כך; ב. שנקראת האש אשו של הבעלים וחייב מדין אש. אך אם נאמר כך, שזהו אכן דין 'משונה' ולא אש, יתבאר החילוק של הגרירה – מדוע אפילו במקום גחלת משלם חצי נזק, ואם היה מגביה ומשליך חייב על הכל חצי נזק לריש לקיש, אף אם סובר שאין כח כחו בבעלי חיים – כיון שזה דין 'משונה' ולא צרורות. גם לרבי יוחנן קיים חילוק זה, שבמקום גחלת נזק שלם ועל שאר הגדיש חצי נזק – בהו"א (דף כ"ב). מדין חציו – שהוא צרורות דכלב, ובמסקנה (דף כ"ג.) לכו"ע מדין אש של כלב, שהיא 'משונה' גם לרבי יוחנן, ובמקום גחלת לכו"ע מדין רגלו. אמנם זאת בניגוד לגמרא בדף י"ח-י"ח: ששם אש – צרורות של שינוי ולכן הוצרכו להעמיד שם אליבא דסומכוס את רבן ורבי אלעזר על מנת לחייב חצי נזק. אך הנחלת דוד כבר כתב (בדף כ"ב.) ד"ה "ובעיקר סתירת הנך תרתי" דמחלוקת סוגיות היא, וגם אנו נאמר כך. ובאמת לפי"ז אין צורך להעמיד הברייתא בדף י"ח: כסומכוס, כיון דלא צרורות הם אלא 'משונה'.

¹¹⁷ שמות כ"א, ל"ג.

¹¹⁸ דף י"ט:

גופו?! ואין לתרץ שכאן מדובר על התפשטות האש, שהרי הנחלת דוד עצמו כתב¹¹⁹ שכשמדליק בשדה חברו הוי מזיק בידיים, ומשמע בדבריו שריש לקיש מודה בזה גם על ההתפשטות; ואם נתרץ אצלנו שמדובר על התפשטות האש – מדוע שם חייב על ההתפשטות מדין אדם המזיק¹²⁰, ואפילו לא הגביה אלא הצית בגרירה!?

נא. מ"מ גם לשיטת הנחלת דוד, המצריך גם באדם הגורר הגבהה – לעקור (מאחריות בעלי הגחלת) ולהניח (מעשה הדלקה המיוחס לאדם), על מנת לחייבו מדין אש משום ממונו – מ"מ מסתבר הדבר שאם גרר ודחף האדם את האש **בכוונה ולא באקראי** – ודאי שהאש מיוחסת אליו ויתחייב, דלא גרע ממשיכה (שהיא מעשה קנייני). ואפשר שאפילו **בכוונה הדף ממנו והלאה** את האש, אך כמעשה הרחקה ממנו ולא כמעשה יזום, והיינו באקראי – לא קנה, ואינה הגבהה ייחוסית. אך בפעולה יזומה של גרירה יתחייב, משא"כ בכלב, שבו לא שייכים חילוקים אלו, ותלוי כדלעיל אם הגביה או לא.

אפילו אש משום חציו צריך קניין – ייחוס של האש אליו

נב. למסקנה – גם רבי יוחנן ס"ל אשו משום ממונו, וסובר הנחלת דוד כגירסת הרש"ל ברש"י¹²¹, שמודה רבי יוחנן לריש לקיש. לכן הוא מקבל את הנפק"מ והתירושים דלעיל¹²², ומסביר שהר"ח נקט כבר כאן שרבי יוחנן מודה לזה, והיינו שרק לאש משום ממונו יש דין של אש משום חציו, ופירושו שאם אין ייחוס אל האדם (וכגון שגרר) אז גם לרבי יוחנן לא יתחייב משום חציו. ועל כן כתב הר"ח, שגם לרבי יוחנן "אנחה אנוחי"¹²³ הכוונה ש"עקר והניח"¹²³.

לפי"ז מבאר הנחלת דוד¹²⁴ את דברי הרמב"ם¹²⁵ התמוהים, שכלב שגרר על פני כל הגדיש פטור לגמרי¹²⁶. ומסביר בר"ח, שכיון שגרר לא עשה קניין – ייחוס של ההדלקה אליו – וממילא נשארה הגחלת באחריות בעליה¹²⁷.

נג. אמנם, לפי דברים אלו יוצא שרבי יוחנן – אע"פ שקורא לאש חציו – **מקל בבעלי חיים יותר מריש לקיש, שסובר שזו אש ולא צורות**, וזה נראה תמוה מאוד. ומאריך הנחלת דוד לתרץ, דאה"נ – לולא היתה הלכה למשה מסיני בצורות לא היינו מקילים לחייב רק חצי נזק, וזו גזירה ללא טעם. לכן בבעל חיים ריש לקיש יחייב נזק שלם ורבי יוחנן חצי נזק. אך צריך להעיר, שסוף סוף כל הדמיון בין אש משום חציו לצורות הוא מוקשה¹²⁸, ולכן להעמיס קולא זו על דין צורות נראה מוזר יותר.

¹¹⁹ דף כ"ב. ד"ה "שם תוסי ד"ה אשו משום ממונו", על הגמרא בדף ס"א:

¹²⁰ ואולי לשיטתו נאמר גם שם דמיירי כשהגביה, אע"פ שזה לא תורף דבריו שם.

¹²¹ דף כ"ג. ד"ה "אית ליה נמי משום ממונו".

¹²² דצריך לומר "במסכסכת" בגמל, ו"אנחה אנוחי" (הגבהה) בכלב, "בגופו של עבד" על מנת להיפטר מגדי (דגם שם מיירי בגרירה). ובחש"ו מיירי שהגביהו, ועל כן רק ב"גוואזא סילתא ושרגא".

¹²³ ע"י לעיל אות מ"ה.

¹²⁴ שם ד"ה "ומתוך מה שכתבנו".

¹²⁵ ה"ל נזקי ממון פרק ב' הלכה י"ז.

¹²⁶ והיו שפירשו הרמב"ם דס"ל שצורות פטור בכח כחו – ב"י (חו"מ סי' שצ"ב) והגר"א (הגהותיו לבבא קמא דף כ"ב. אות ב').

¹²⁷ אלא שתימה שלא חידש זאת הרמב"ם באדם. ואולי מכאן שברמב"ם יחלק כנטייתנו לעיל אות נ', שחידוש זה דווקא בבע"ח ולא באדם. ואפשר שאין דרכו לחרוג מדברי הגמרא ושם התחדש דין זה.

¹²⁸ והגמרא (דף י"ט). נקטה שהשוואה זו משונה ולא צורות, והאריך הנחלת דוד בעצמו (דף כ"ב. ד"ה "שם בגמ' ור"י אמר" וד"ה "ובעיקר סתירת הנד") ליישב את הסוגיות.

מובן היה לקרוא לאש דכלבו **משונה** כדברי הר"ח עצמו¹²⁹, ולחלק בין מקום גחלת שזה נזק בידיים של בעל החיים לבין ההמשך שזה דין אש (שהיא משונה) וחייבים בין לרבי יוחנן ובין לריש לקיש חצי נזק מדין משונה, וחזר בו רבי יוחנן בדין בעלי חיים מההשוואה לצרורות ולא הוי צרורות כלל, ולכן איכא בין ריש לקיש ורבי יוחנן רק ארבעה דברים, דהיינו באדם המזיק, **אך לגבי בעל חיים לא פליגי** – **אש דשור הוי משונה**. כך אפשר להבין את המשנה בדף ל"ד: , וכך גם יובנו דברי רש"י שם¹³⁰ "חייב – חצי נזק דמשונה הוא", שלא הזכיר כלל את מחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן, ואין צורך בחילוקים נוספים.

¹²⁹ עיי לעיל הערה 116.

¹³⁰ ד"ה "שורו שהדליק את הגדיש".